

Mama las Marx

Communistische gezinnen in naoorlogs Nederland

Elke Weesjes

MAZIREL
PERS

Illustratie omslag: Danny Sabella
Ontwerp omslag: ST-DUO, Rotterdam
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

Mazirel Pers is een imprint van Walburg Pers

ISBN 978 94 6249 914 0

e-ISBN 978 94 6249 915 7

NUR 695

© 2023 E. Weesjes p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.mazirelpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding – Communistische levensverhalen	9
1. Van helden naar schurken – De Tweede Wereldoorlog en ‘1956’	27
Strijd tegen het fascisme	28
Een muur van stilte	36
‘Als communist kon je niet depressief zijn’ ‘1956’	44 51
2. Mama las Marx – De positie van de vrouw	59
Ondanks progressieve ideeën was je huisvrouw of ‘fabrieksmeisje’	60
Als baby bovenop <i>De Waarheid</i>	65
‘Maar ze komt in het hele verhaal nooit voor’	74
Stofzuigende vaders	78
3. Bij communisten thuis – Opvoeding, cultuur en vrijetijdsbesteding	89
‘Al had je het over kaneelbeschuitjes, alles was terug te leiden tot het communisme’	90
Geen Jehova’s getuigen	99
Partij van minimumlijders	106
Anton Makarenko: De dr. Spock van de communisten	111
Pietje Bell, Elvis en korfbal	118
Op vakantie	128
Een bijzondere mix	135
4. Seks moest ook gewoon lekker zijn – Communisten en seksualiteit	138
Een (zeer korte) seksuele revolutie	140

‘Met domheid, angst, en sprookjes, kweekt men geen revolutionaire jonge mens’	143
Openhartig advies tussen de recepten, naaipatronen en knutselrubriek	150
Homoseksualiteit: van ‘gedegenereerd kapitalisme’ tot roze driehoek	158
Abortus	165
5. Bij communisten in de buurt – School, werk en relaties	172
Krantenwijken en verkiezingsborden	172
Burenhulp	178
Op school: van dagelijkse pesterijen tot spreekbeurten over marxisme	187
Aspiraties	197
‘Ik wil best geologie gaan studeren, maar dan wel met een schop en een houweel in de hand’	203
De Binnenlandse Veiligheidsdienst: ‘Alsof ik als Elsje een bom op de koningin zou gooien’	209
Vriendschappen en relaties: politiek en gezelligheid moet je scheiden, of toch niet?	212
6. ‘Echte kopieën van de CPN’ – Communistische jeugdorganisaties	220
De Uilenspiegelclub	221
Solidariteit en zelfkritiek	227
Het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond	235
Organisatie van Progressieve Studerende Jeugd	238
Van openheid naar isolement	241
Verenigingsleven	248
Volkeltochten	254
De gepolitiseerde jeugd: provo’s en bouwvakkers	257
Protest tegen Vietnam en de studentenbeweging: toen het opeens ‘hip’ werd om links te zijn	263

Epiloog	275
Dankwoord	283
Lijst van afkortingen	285
Respondenten	286
Bibliografie	287
Personenregister	293

Inleiding

Communistische levensverhalen

Nee, ik had helemaal niet het gevoel dat ik in twee werelden leefde. Ik ging zelfs naar een christelijke kinderclub, dat vond mijn moeder heel nodig. Wij hadden thuis ook een bijbel, zo'n dikke met van die hele dunne blaadjes. Die club was van de Maranathakerk hier in Overschie. Dan ging je eerst bidden, uit de bijbel lezen en zingen, en daarna gingen we iets leuks doen. Wantjes maken, spelletjes doen, weet ik veel. De kinderen van school gingen daarheen, dus ik wou daar ook heen. Mijn vader had wel zoiets van: 'Kan je niet wat anders verzinnen?' Maar mijn moeder zei: 'Ga maar, dan leer je dat ook gelijk.' Met die juffrouw [van de club] lag ik trouwens altijd in de clinch, want communisten waren dus erg slechte mensen. Ik had altijd ruzie met dat mens, en toch bleef ik gaan. Want al mijn vriendinnetjes zaten op die club, dus het was wel gezellig. Er was ook een kerstfeest. Met Kerstmis kregen we een sinaasappel, dat was hartstikke lekker. Wij hadden het thuis niet rijk hoor!

Mieke groeide op in Overschie, een arbeiderswijk in Rotterdam. Haar moeder kwam uit een socialistisch arbeidersgezin en raakte tijdens de Tweede Wereldoorlog betrokken bij het communistisch verzet. Haar vader, een bouwvakker, werd in de jaren vijftig lid van de Communistische Partij van Nederland (CPN). Hoewel hij actief was en altijd klaarstond om een staking te organiseren, was hij minder fanatiek dan zijn vrouw. Mieke omschrijft haar moeder als een hartstochtelijke communiste met een rotsvaste politieke overtuiging. Toch wilde ook Miekens moeder dat haar dochter een 'normale' jeugd zou hebben en stimuleerde haar om dingen te doen die haar leeftijdsgenootjes ook deden. Zelfs als dit betekende dat zij lid zou worden van een christelijke club. Mieke vertelt dat haar ouders het lidmaatschap van communistische

organisaties niet afdwongen, maar dat zij zelf graag lid wilde worden van het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (ANJV), de communistische jeugdvereniging. Ze werd uiteindelijk ook zeer actief in de lokale CPN. Haar broer, die zich volgens Mieke een beetje schaamde voor de politieke opvattingen van hun ouders, werd daarentegen geen lid van de partij en zijn besluit werd door de familie gerespecteerd. Mieke bleef lid totdat de partij opgedoekt werd. Toen in 1991 de opheffing bekend werd, stond er een grote foto van Mieke en haar moeder – beiden in tranen – in de krant.

Ik interviewde Mieke in 2002 en opnieuw in 2019 in het kader van een oral history-project over communistische gezinnen in Nederland tijdens de Koude Oorlog.¹ De mensen die deelnamen aan dit project, 27 in totaal, werden geboren tussen 1937 en 1952. De meesten groeiden op in de Randstad, veelal in steden met relatief grote concentraties communisten, zoals Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Een drietal woonde buiten de Randstad. Hun ouders waren actief in de CPN en behoorden tot het middenkader van de partij. Vaders waren doorgaans geschoolde arbeiders, maar een aantal ouders deed kantoorwerk. Moeders deden veelal ongeschoold werk om zo financieel de eindjes aan elkaar te kunnen knopen.

De mannen en vrouwen die ik interviewde, in eerste instantie samen met onderzoeker Margreet Schrevel en bijna twintig jaar later nog eens, waren kinderen in de jaren vijftig: een periode getekend door woningnood, schaarste en armoede. Het was de tijd van spaarzaamheid en huishoudboekjes. De werkende klasse had het zwaar in die jaren, maar communistische gezinnen

¹ Dit onderzoek werd gestart door Margreet Schrevel, voormalig onderzoekster en inventaris van het archief van de CPN van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Ik werkte in 2001 als stagiaire op het IISG en hielp Schrevel met het afnemen van interviews en het verzamelen van archiefmateriaal. Zij heeft verschillende belangrijke artikelen geschreven over de communistische beweging, onder andere over de Uilenspiegelclub, de Vereniging Nederland-USSR en het communistische familieleven. Mijn eigen onderzoek borduurt voort op haar bevindingen en conclusies.

hadden vaak nóg minder geld te besteden dan het gemiddelde arbeidersgezin. Kinderen van communisten gaven aan dat hun financiële problemen verergerd werden door onstabiele werkgelegenheid als gevolg van communistisch activisme, partijgebonden financiële verantwoordelijkheden of door lage partijlonen. Geen van de ouders was als politicus in dienst van de partij, maar een aantal werkte in de drukkerij of als journalist voor *De Waarheid* of deed administratief werk voor de CPN. De partij betaalde vaak lonen die onder het minimum lagen. Door deze factoren bleven communistische gezinnen langer arm en hadden minder profijt van de uitbreiding van de verzorgingsstaat en de toenemende welvaart van de jaren zestig. Deze mensen kochten vaak later dan anderen televisies, wasmachines, brommers en auto's. Harry's herinneringen zijn wat dit betreft tekenend:

Het was altijd sober bij ons thuis. In wezen armoe. Niet dat je geen eten had of zo, maar het kon allemaal net aan. Als een ander al een fiets had, dan kreeg ik hem twee jaar later. Ja hoor, als kind wist ik dat m'n vader z'n halve salaris afdroeg aan de CPN. Ik denk dat je dat als kind toch belangrijk vond, accepteerde. Ik kan me niet herinneren dat ik dacht: verdorie, waarom krijg ik geen fiets? Auto? Televisie? Welnee, mijn vader had een fiets! Luxe? Dat was als mijn moeder zei: ga naar bakker Halbertsma in Krommenie en koop drie slagroomgebakjes. Luxe was met kerst, als er een keer een gebraden kip was. En dan nam mijn vader natuurlijk weer iemand mee van het kerstcongres van de CPN die dan die kip op ging vreten. Dan dacht ik: godverdomme zeg, ik had me zo verheugd op een lekker stukje kip.

Het was ook de tijd van de Koude Oorlog en Amerikafilie. In het kader van het Marshallplan kreeg ons land, net als de rest van West-Europa, steun van Amerika bij zijn wederopbouw. De Sovjet-Unie en fascistisch Spanje waren niet uitgenodigd om het Marshallplan te bespreken en diverse Oost-Europese landen die wel in aanmerking kwamen voor hulp, namen onder druk van

Sovjetleider Jozef Stalin ook geen deel aan de conferentie die in juli 1947 plaatsvond. Nederland ontving ruim een miljard dollar in de vorm van hulpgoederen en steunde zijn gulle bondgenoot in de internationale politiek. Deze politiek was grotendeels gebaseerd op het idee dat het communisme overal ter wereld ingedamd moest worden om zo een Sovjetinvasie van West-Europa te voorkomen. Deze mogelijkheid was realistisch volgens westerse staatshoofden, gezien de enorme omvang van Sovjettroepen die ingezet waren in Europa aan het einde van de oorlog en omdat zij de 'imperialistisch ingestelde' Stalin niet vertrouwden. De erkenning van de Sovjet-hegemonie in Oost-Europa was na de oorlog vastgelegd in een reeks overeenkomsten die de Sovjet-Unie ruimte lieten om regeringen in die landen te organiseren in overeenstemming met Russische belangen en ideologie. De Cominform, het Informatiebureau van Communistische en Arbeiderspartijen, werd opgericht op 5 oktober 1947, vier jaar nadat de Communistische Internationale (Komintern) was opgedoekt. In de Cominform, het Sovjetantwoord op de politieke bedoeling van het Marshallplan, kwamen veel communistische partijen, inclusief die in Oost-Europa en in Frankrijk en Italië, weer onder strenge controle van Moskou.

Met de inwerkingtreding van het Marshallplan werd de politieke verdeling van Europa een feit. In West-Europa werden communisten veelal uit regeringen verwijderd, terwijl in Oost-Europa communisten dankzij directe Sovjetinterventie juist hoge posities verwierven. 1948 was een beslissend jaar. In augustus vond een communistische machtsgreep plaats in Praag, dat tot dan toe het bolwerk van de westerse parlementaire democratie in Midden-Europa was geweest. Na de machtsovername werd Tsjecho-Slowakije omgebouwd tot een satellietstaat van de Sovjet-Unie. Deze ontwikkeling, die veelal werd gezien als de volgende stap in de imperialistische politiek van de Sovjet-Unie, veroorzaakte een diepe angst onder de bevolking in het Westen. De verontwaardiging vertaalde zich in alle landen van West-Europa in restrictieve maatregelen tegen communistische partijen.

De CPN, die in sterke mate georiënteerd was op Moskou, juichte de machtsovername toe en moedigde de Nederlandse werkende klasse aan om het Praagse voorbeeld te volgen. De partij kwam door haar afwijkende standpunten, maar ook door de aanhoudende pogingen van de kant van de sociaaldemocraten en katholieken om het meest uitgesproken deel van de arbeidersklasse zo ver mogelijk op afstand te houden van de naoorlogse rooms-rode coalities, alleen te staan tegenover andere politieke partijen. De regering zag de gebeurtenissen in Tsjecho-Slowakije als een belangrijke aanleiding om de bestrijding van de CPN aan te scherpen. Onder het mom van beveiliging van de democratische rechtsstaat tegen een dreiging werd een serie maatregelen tegen de CPN en haar organisaties genomen. Zo werden aanhangers van communistische organisaties geweerd uit vertrouwensfuncties bij de overheid en in het bedrijfsleven; de CPN werd geweerd uit gevoelige Kamercommissies; in de Tweede Kamer werden haar moties ongeacht de inhoud niet gesteund; de partij kreeg geen radiozendtijd voor de verkiezingen; twee CPN-wethouders in Amsterdam werden ontslagen; en er kwam opnieuw een ambtenarenverbod. Voor de oorlog was er ook een ambtenarenverbod geweest, maar dit had tevens gegolden voor rechts-extremistische partijen zoals de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland (NSB). Het ambtenarenverbod van 1951 daarentegen had eigenlijk alleen betrekking op communistische organisaties en verbood ambtenaren om lid te zijn van de CPN, maar ook van haar jeugdverenigingen, vrouwenbeweging en andere aan de partij verbonden clubs zoals het Verenigd Verzet en comités van concentratiekampoverlevenden. Hoewel overall in de westerse wereld anticommunistische maatregelen genomen werden, was het anticommunisme in Nederland relatief heftig en kreeg het soms hetze-achtige proporties. De Nederlandse historicus Herman de Liagre Böhl zegt hierover dat het anti-communisme als pressiemiddel werd gebruikt om de politieke verhoudingen te stroomlijnen tot een systeem van saamhorigheid, arbeidsrust en stabiliteit.

Het naoorlogse anticommunisme in ons land was overigens niets nieuws. Het was een traditie die terugging tot het ontstaan van de voorloper van de CPN, de Sociaal-Democratische Partij in 1909, en diepgeworteld was onder conservatieve en religieuze mensen maar ook onder sociaaldemocraten. Tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog maakte dit anticommunisme in Nederland voor een korte periode plaats voor publieke waardering voor de communistische beweging. Nederlandse communisten organiseerden in februari 1941 een grootschalige staking tegen de Jodenvervolging en waren actief in lokale verzetsgroepen die zorgden voor onderduikadressen, voedselhulp aan onderduikers, vervalsing van voedselbonnen en identiteitsbewijzen, acties tegen de arbeidsinzet, hulp bij ontsnappingen uit gevangenissen, aanslagen en overvallen, en het drukken en rondbrengen van de illegale krant *De Waarheid*. De rol van communisten in het verzet was onmiskenbaar en zeer intensief en deze betrokkenheid ging gepaard met enorme risico's. Veel verzetsstrijders zijn tijdens de oorlog opgepakt en hiervan werden er 1002 vermoord. Degenen die kampen en gevangenissen hadden overleefd, kwamen doorgaans mentaal en fysiek gebroken terug. De CPN profiteerde van de heldhaftige verzetsdaden van haar leden; de partij had direct na de oorlog maar liefst 50.000 leden en 300.000 *Waarheid*-abonnees, en behaalde bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1946 ruim 10 procent van de stemmen. Deze populariteit was van zeer korte duur. Onder invloed van de Koude Oorlog werden communisten in razend tempo van verzetshelden gedegradeerd tot vijfde colonne. Kinderen van communisten die thuis het onuitgesproken oorlogsleed van hun ouders dagelijks voelden, konden deze omslag maar moeilijk bevatten.

De mannen en vrouwen die aan dit project meewerkten, nu allemaal in de zeventig en tachtig, beleefden hun formatieve jaren in dit harde politieke klimaat. Hun jeugd werd sterk gekleurd door het anticommunisme, dat zo wijdverspreid was onder de bevolking. Communisten werden gezien als een binnenlandse vijand die op ieder moment de macht zou kunnen grijpen. Deze vermeende dreiging is in kaart gebracht door de Binnenlandse

Veiligheidsdienst (BVD), die tijdens de Koude Oorlog jarenlang communisten en hun kinderen volgden. Toch was ook deze dreiging nooit reëel en is onze democratische rechtsorde nooit in het gedrang gekomen.

Dat de Nederlandse bevolking niets te vrezen had van de bijzonder kleine communistische beweging werd eind jaren vijftig al duidelijk. Als gevolg van de zogenaamde destalinisatie van de CPN ging de partijleiding een steeds autonomere koers varen en zette zij Nederlandse activiteiten op de eerste plaats. Internationale activiteiten werden alleen zinvol gevonden als deze in dienst stonden van een nationaal doel. Deze nieuwe koers van de CPN betekende niet dat het fanatisme van de BVD afnam. Behalve het ambtenarenverbod, dat bijna twintig jaar zou duren, werd de CPN tot in de jaren tachtig bespioneerd, afgeluisterd en geïnfiltreerd. Sandra merkt hierover op dat niet-communisten doorgaans maar weinig weten over de BVD en veiligheidsdiensten vaak associëren met het buitenland en niet met hun eigen land: 'Laatst zat ik op een cursus en de docent zei: "Die DDR, die Stasi, dat is toch wel heel erg geweest." Toen zei ik: "Heb je weleens bedacht wat de BVD hier heeft aangericht?"'

De verguizing van communisten bereikte een hoogtepunt in november 1956, toen Hongarije in opstand kwam tegen de overheersing door de Sovjet-Unie. Op 4 november vielen Sovjet-tanks de Hongaarse hoofdstad binnen en sloegen daar de opstand bloedig neer. Nederlanders, geschrokken van de verslagen uit Boedapest, identificeerden zich onmiddellijk met de Hongaren die, net als zichzelf in de Tweede Wereldoorlog, vertrapt werden door een totalitaire agressor. De CPN had een andere kijk op de ontwikkelingen in Hongarije – dat tot 1944 een trouwe bondgenoot van nazi-Duitsland was geweest – en noemde de opstand een reactionaire, fascistische putsch. Deze tegendraadse opvatting wakkerde het anticommunisme onder het Nederlandse volk verder aan. In verschillende steden vielen woedende betogers partijgebouwen en huizen van bekende communisten aan. In Amsterdam moest vooral Felix Meritis, het hoofkwartier van de CPN, het ontgelden. Het pand werd op de avond van 4 november

urenlang belegerd door een uitzinnige menigte terwijl de politie werkeloos toekeek. Vrijwel alle ruiten sneuvelden en betogers gooiden brandende lappen door de kapotte ruiten naar binnen. Tientallen mensen raakten gewond. De 'Hongaarse furie', zoals deze uitbarsting van anticommunisme genoemd werd in de communistische pers, ging nog enkele dagen door. Communisten hadden zich, gewapend met honkbalknuppels, messen en ijzeren pijpen, verschanst in de gebouwen van de CPN en probeerden deze zo goed en zo kwaad mogelijk te verdedigen.

In de verhalen van de mensen die ik interviewde, komt dit beeld van de heldhaftige communist ook terug. Vaders, maar soms ook de kinderen zelf, rukten uit om communistisch eigendom te verdedigen. Op een enkeling na omschrijft iedereen deze periode als angstaanjagend en aangrijpend. In een paar gevallen moesten gezinnen onderduiken uit angst voor geweld. Dit was niet alleen een traumatische ervaring voor de kinderen, maar ook voor de ouders, die veelal ondergedoken hadden gezeten tijdens de oorlog.

Het geweld was van korte duur en het zou nooit meer tot eenzelfde uitbarsting van anticommunistische woede komen. Toch zou weerstand ten opzichte van communisten tot in de jaren zeventig blijven bestaan. De verontwaardiging over de Sovjetinval werd wereldwijd gevoeld, maar bijna nergens was de reactie zo heftig als in Nederland. Het resultaat van de Sovjetinvasie van Hongarije was dat veel (nieuwe) leden de communistische beweging verlieten, terwijl degenen die bleven op elkaar aangevoelen waren en zo dichter bij elkaar kwamen te staan. Interne ruzies en onenigheden werden terzijde geschoven ten gunste van de eenheid. Solidariteit was belangrijk om in zo'n vijandige omgeving te overleven. Als zodanig versterkte 'Hongarije' zowel de interne cohesie van de communistische beweging als het sociaal isolement waar communistische families in verkeerden.

Het sociale isolement van communisten in de jaren vijftig en vroege jaren zestig werd eveneens versterkt door de verzui-ling in Nederland. Elke zuil, waarin mensen uit alle klassen verenigd waren, vormde een (soms geïsoleerde) subcultuur bin-nen de samenleving. Deze zuilen hielden de deur gesloten voor

communisten. Die zagen zich daarom genoodzaakt een eigen, onofficiële zuil op te richten met een krant, een koor, sportclubs, een kinderclub, diverse jongeren- en studentenorganisaties, een culturele organisatie, een vrouwenorganisatie, tijdschriften voor het hele gezin, een filmorganisatie, een uitgeverij, een vakbond, een reisbureau en een camping. Zo zongen ouders in het zangkoor Morgenrood, waren moeders actief in de Nederlandse Vrouwenbond (NVB), werden kinderen op hun achtste lid van de Uilenspiegelclub, en sloten tieners zich aan bij het ANJV of de Organisatie voor Progressieve Studerende Jeugd (OPSJ). Families lazen thuis *De Waarheid*, het familieblad *Uilenspiegel* en Russische boeken vertaald en uitgegeven door Pegasus. In de weekenden vertoonde de Vereniging Nederland-USSR Russische films en organiseerden optredens van Russische artiesten. In de zomer konden communisten kamperen in Loenen op een grote camping die beheerd werd door de CPN en als er genoeg geld was konden zij voordelige reizen naar Oost-Europa boeken via Vernu, het reisbureau van de Vereniging Nederland-USSR.

Het hebben van een eigen zuil vergrootte de ideologische volgzzaamheid van communisten, wat op zijn beurt hun isolement in de maatschappij versterkte. Toch was er geen sprake van een zelfvoorzienende gemeenschap, daar was de beweging simpelweg te klein voor. We weten niet precies hoeveel communistische gezinnen er in Nederland woonden tijdens de Koude Oorlog. Het ledental fluctueerde in de jaren vijftig en zestig tussen de 11.000 en 17.000 – op een bevolking van tien miljoen – maar we kunnen hier niet zomaar een aantal families uit extraheren. Enkele duizenden gezinnen is de beste schatting die we kunnen maken. In sommige Amsterdamse buurten woonden deze gezinnen dicht bij elkaar terwijl in andere gemeenten communisten bijna onzichtbaar waren.

Communisten moesten zich dus aanpassen aan de meerderheid. Dit was natuurlijk makkelijker in een van oudsher rode stad zoals Amsterdam dan bijvoorbeeld in het katholieke zuiden. Maar ze waren niettemin altijd in de minderheid. Communisten en hun kinderen hadden dagelijks contact met niet-communisten,

op school, op het werk en in de buurt. Zij hadden vaak het gevoel dat ze moesten bewijzen dat ze leuk, gastvrij en vooral 'normaal' waren. Communistische ouders moedigden vaak relaties met niet-communisten aan en streefden naar integratie. Ze wilden juist dat hun kinderen niet opvielen en om dit doel te bereiken werd de Sovjetideologie vermengd met westerse waarden en cultuur. Wat betreft de structurering van het gezinsleven, rolpatronen, opvoedingsidealen, (academische) ambities, vriendschappen, relaties en vrijetijdsbesteding, bepaalden communisten zelf welke elementen van de Sovjetpedagogie en -cultuur werden overgenomen. Deze elementen werden vervolgens gemixt met een typisch Nederlandse arbeiderscultuur.

Hoewel de ouders van geïnterviewden wat betreft inkomen en beroep deel uitmaakten van de arbeidersklasse waren zij vaak cultureel en politiek meer onderlegd dan het niet-communistische deel van deze klasse. Hun kinderen groeiden dan ook op met het idee dat zij meer wisten dan andere arbeiderskinderen, en dat hun gezinnen tot een voorhoede behoorden die een voorbeeldfunctie had voor de rest van de arbeidersklasse. Dit morele superioriteitsgevoel vloeide voort uit de leninistische visie dat communisten de arbeidersmassa zouden opvoeden en naar de revolutie leiden.

Zoals ook al uit het verhaal van Mieke bleek, lieten communistische ouders hun kinderen op vele vlakken vrij. Toch sloot het merendeel zich aan bij communistische organisaties en bleven ze vaak lid van deze organisaties hoewel hun betrokkenheid bij en geloof in het communisme al tanende was. Zij voelden een morele druk om de politieke fakkel hoog te houden en deze door te geven omdat communistische verzetsstrijders tijdens de Tweede Wereldoorlog zoveel offers hadden gebracht en de beweging waar die verzetsstrijders toe behoord hadden tijdens de Koude Oorlog zo verguisd werd. Deze morele druk werd niet door iedereen gevoeld; de meeste mannen en vrouwen die ik interviewde hadden een broer of zus die niet mee wilde doen, en in een paar gevallen wilden zijzelf niets met politiek te maken hebben. Niemand werd uit het gezin gestoten om hun keuze,

hoewel sommige mensen de teleurstelling van hun ouders wel konden voelen.

Ouders leken meer geïnteresseerd in het bijbrengen van een gevoel van solidariteit dan in het CPN-lidmaatschap van hun kinderen. ‘Wees niet egoïstisch’, ‘wees je bewust van je sociale omgeving en de behoeften van de meest kwetsbaren in de samenleving’, en ‘kom op voor de rechten van de onderdrukten’ behoorden tot de levenslessen die ouders doorgaven. Hoewel veel geïnterviewden al voor het uiteenvallen van de Sovjet-Unie afstand hadden genomen van het communisme, verloren ze deze lessen nooit uit het oog. Velen gaven toe dat ze ‘allergisch’ waren voor politiek, vooral nadat de CPN uiteen was gevallen, maar solidariteit bleef hun leidraad. Zij bleven actief – meestal niet binnen een politieke partij, al hebben ze altijd trouw gestemd – maar in lokale verbanden zoals buurtcomités of initiatieven voor sociale rechtvaardigheid, zoals de internationale beweging voor vrouwenrechten, Greenpeace en Amnesty International.

Met het oog op hun familiegeschiedenis is het niet verwonderlijk dat de mannen en vrouwen die ik interviewde ‘links’ zijn gebleven. Het communisme in Nederland was een erfelijke aangelegenheid. De meerderheid had ten minste één grootouder die socialistisch, anarchistisch, vrijdenker of communistisch was. Radicaal-links gedachtegoed zat hun dus in het bloed en hoewel deelnemers misschien afstand hebben genomen van het communisme, definiëren zij hun tegenwoordige politieke ideeën en activisme nog steeds als links of zelfs radicaal-links.

In mijn onderzoek stonden de volgende vragen centraal: hoe zien we de communistische levensbeschouwing terug in de opvoeding, op school, op het werk en in de vrije tijd, en in de omgang met anderen? In hoeverre volgden communisten het Sovjetvoorbeeld dat werd gepropageerd in partijliteratuur? En bestond er wat betreft ideologische volgzaamheid een contrast tussen het privé- en het publieke leven van communisten? Was er sprake van een sociaal isolement en zo ja, nam dit gevoel af met de dooi van de Koude Oorlog? Deze hoofdvragen zijn in een groot aantal deelvragen verdeeld, vragen die we letterlijk

in interviews kon stellen: op wat voor soort school zat je? Werd doorleren als opvoedingsideaal gezien? Wie kwam er zoal bij jullie over de vloer? Hoe zag jullie vakantie eruit? Wat werd er bij jullie thuis gelezen? Had je het gevoel dat de kinderen op de eerste plaats kwamen of ging de partij voor? Wat werd als een luxe beschouwd? Was seks voor het huwelijk toegestaan? Kreeg je seksuele voorlichting van je ouders? Wanneer ging je het huis uit? Ben je zelf actief geworden in de communistische beweging? Enzovoort.

Aan het eind van elk interview vroeg ik mensen na te denken over hun jeugd en de vraag te beantwoorden: hoe kijk je terug op je opvoeding? Een schijnbaar onschuldige vraag die niettemin verrassend sterke emoties losmaakte. Het werd duidelijk dat in de context van deze vraag de opvattingen van deelnemers sterk beïnvloed waren door de ineensstorting van de Sovjet-Unie en de wreedheden die in naam van het communisme waren begaan. Wreedheden die vaak pas in de jaren negentig aan het licht kwamen. Zonder dat hun daarom werd gevraagd, probeerden de meeste mensen een onderscheid te maken tussen de communistische waarden waarin zij geloofden en waarnaar zij leefden, en de manier waarop de communistische ideologie door Moskou en de CPN werd geïnterpreteerd en uitgedragen. Wat hun naaste familie betreft, waren zij aanvankelijk vaak begripvol en vergevingsgezind en benadrukten zij dat hun ouders goede mensen waren die hun best deden om de maatschappij te veranderen en die zich bekommerden om de underdog, maar die zich in hun strijd helaas lieten leiden door de Sovjet-Unie. Sommige deelnemers waren minder vergevingsgezind en vonden bepaalde aspecten van hun opvoeding moeilijk te verteren. Zij vonden de politieke opvattingen van hun ouders bekrompen en zwart-wit. Een enkeling had zelfs het gevoel dat ze met een leugen waren opgegroeid.

De psychologische impact van de ineensstorting van het internationale communisme op het leven van 'gewone communisten' heeft nog niet veel wetenschappelijke aandacht gekregen, maar op basis van deze interviews kunnen we aannemen dat veel trouwe

volgelingen van de communistische ideologie zich verward, overstuur, boos en teleurgesteld voelden. Phil Cohen, auteur van *Children of the Revolution: Communist Childhood in Cold War Great Britain*, een boek dat een inspiratiebron voor mijn eigen project is geweest, vergeleek de teloorgang van de Sovjet-Unie met het kwijtraken van een religieuze overtuiging. Gezien de mate van toewijding en volgzaamheid die de partij van haar leden verlangde, en het morele superioriteitsgevoel dat heerste onder communisten, kan de communistische partijcultuur zeker gezien worden in een semi-religieuze context. Deze analogie helpt ons ook begrijpen waarom oprechte en intelligente mensen hun kritisch vermogen zo lang hebben opgeschort door buitenlandse leiders en regimes te steunen die zo duidelijk geen steun waardig waren, maar ook door te geloven dat anderen uiteindelijk het licht wel zouden zien. Het stelt ons in staat een beeld te vormen van de gevolgen van de ineenstorting van het communisme. De geassocieerde emoties onder communisten kunnen vergeleken worden met het gevoel van verlies dat religieuze mensen zouden ervaren wanneer zij bewijs kregen dat God en het hiernamaals niet bestaan. Marieke:

Na 1989 heb ik me kapot geschaamd dat ik daaraan mee heb gedaan. Het was verschrikkelijk. Alles bleek onwaar geweest. Dat heeft me emotioneel veel gedaan. Alles wat naar buiten kwam, ook over de CPN. Waar heb ik me voor ingezet, godverdomme niks! Het stelde allemaal niks voor, terwijl wij zo hoog van de toren hebben lopen blazen! Jarenlang heb ik mijn energie in dingen gestopt, en waarvoor...

De meeste ouders zagen in dat zij zich vergist hadden in de Sovjet-Unie en zich hadden laten voorliegen. Zij waren teleurgesteld en boos, en voelden zich ook schuldig. Daarnaast waren er ook ouders die de Sovjet-Unie zozeer van hun eigen ideologie gescheiden hadden dat zij zich niet verantwoordelijk voelden voor de fouten van Moskou. Ten slotte was er een enkele koppige ouder die niet kon toegeven dat Stalin fouten had gemaakt. Kinderen

van deze hardliners vonden het logischerwijs veel moeilijker om zich te verenigen met hun jeugd en de keuzes van hun ouders.

Vermoedelijk uit respect voor hun ouders, en omdat zij inzagen hoeveel pijn de ineenstorting van het communisme had veroorzaakt, concentreerden deelnemers zich – vooral tijdens de eerste ronde interviews – op de goede dingen die zij hadden meegekregen in hun jeugd. Terugkijkend op deze positieve aspecten van hun communistische opvoeding noemden zij bijvoorbeeld de bereidheid om campagne te voeren en zich in te zetten voor anderen. De meesten omschreven zichzelf nog steeds als activist. Zij gaven echter toe op hun hoede te zijn voor alles wat ‘te politiek’ was, iets wat zij associëren met een jeugd die zo politiek was.

Ondanks de vele variabelen die de ervaringen van geïnterviewden beïnvloeden, bijvoorbeeld sociaaleconomische omstandigheden, leeftijd, woonplaats, geslacht en de partijloyaliteit van de ouders – zijn hun individuele verhalen met elkaar verbonden en zijn er behalve tegenstellingen ook talrijke overeenkomsten; sommige subtiel, andere overduidelijk. Tijdens onze gesprekken, die gemiddeld ongeveer drie uur duurden, hebben deze mensen bijzondere en vooral intieme dingen gedeeld. Vanwege de gevoelige aard van deze informatie en het feit dat de communistische gemeenschap altijd vrij klein is geweest, heb ik pseudoniemen gebruikt om hun identiteit te beschermen. Ik heb het taalgebruik en de communicatiestijl van de geïnterviewden daarentegen bewust intact gelaten.

In 2019 heb ik het merendeel van de deelnemers opnieuw geïnterviewd om te kijken of het beeld van hun jeugd ook was veranderd in de laatste twintig jaar. Tijdens onze meest recente gesprekken uitten zij meer kritiek op de partij, de beweging en de keuzes van hun ouders. De mildheid die in de eerste interviews opviel was afwezig tijdens de vervolggesprekken. Het is aannemelijk dat deelnemers zich meer op hun gemak voelden om met mij te praten. Daarnaast zijn hun ouders nu allemaal al geruime tijd overleden, en zijn zijzelf op leeftijd. De tijden zijn ook veranderd. Sinds de economische crisis van 2008 is het werk van Karl Marx gegroeid in populariteit en communisme en